

"מה אני וחי מה?"

אוריאל אופק

הצרצר משורר הגלות: לחקר חי סוד העממי בשירת ח"נ ביאליק, מאת זיוה שמיר / פפירוס, בית החוצאה באוניברסיטת תל-אביב / "מראה מקום", סדרת עיונים בספר רות העברית / תשמ"ז / 182 עמ'.

פתח רשימה זו, ברשות העורך, במעשה אשהיה. לפני שבועיים-שלושה, ביום קיץ חם, כמאמר המשורר, הגיע לידי דף מצולם, שבראשו מודפסת הכותרת "תכנית ליסוד הוצאת ספרים מוריה", ומתחת לה רשום שיר (או קטע-שיר) לא ידוע בכתב-ידו של ביאליק, הפותח בחרו: "פעם על משמתי עמר תי בלילה / בדר תחת שמי ה' בערבה" (וכו.). ככל שהמשכתי בקריאת שורות ביאליקיות עלומות אלה, שלא פורסמו מעולם, הלכה התרגשותי וגברה; האמנתי שאני נגעה שר-תף לגילוי שיר בלתי-ידוע, שכתב המשורר הגדול בתקופת יצירתו הראשונה: אולי שיר-ילדים; או אולי שיר באלאדי בעל תש-תית אוטוביוגרפית, העשוי להאיר פן חדש באישיותו.

והנה, יומיים אחר-כך הגיע אלי ספרה החדש של ד"ר זיוה שמיר, הרן ביסודות העממיים בשירת ביאליק; ואו - תוך כדי רפרוף ראשון בספר - מצאתי להפתעתי בעמ' 153 אותן 11 שורות הסרוט-שם שריג-שוני, בתוך דיון רביענין, שבו מוכיחה המ' חברת, כי קטע-שיר זה אינו אלא חלק גנז מן הפואמה הבלתי-גמורה "יונה החייט": אר-תו קאנטוניסט פשוט-הליכות, שנחטף ביל-דונו כדי לשרת בצבא הצאר ניקולאי, מספר לנו כאן על ליל שמירה בערבת רוסיה, הרחק מביתו, בו "אני הולך ושוב ועל כתפי אֵנִי". שמונה שנים אחרי כתיבת חלקה הראשון והידוע של הפואמה (1894), לאחר שנואש כמעט מלסיימה, חזר אליה ביאליק בתקוה להמשיך את הפואמה ולהצעידה לקראת התפתחויות נוספות" (עמ' 154). אך היתה זו חזרה חטופה, שנקטעה משום-מה באיבה.

דברי הפתיחה נתארכו מעט, ולא סתם; שכן הנושא הנדון בה, הוא אחד הגילויים החשובים והמפתיעים בחיבורה של ד"ר שמיר. ואם היה מי שחשש, שהכל כבר נאמר על שירת ביאליק ודבר לא נותר עוד לחפש, בא "הצרצר משורר הגלות" והוכיח כי טעה החושב כך, שכן ספר זה הוא כולו חידוש והפתעה.

אחד החידושים רבייה-משמעות שהביא ביאליק הצעיר אל השירה העברית - אומרת שמיר בספרה - הוא העמדת דובר עממי במרכז שיריה; לא עוד גיבור רביכות, שופע יכולת, כגיבורי האפוסים הלאומיים בשירת ההשכלה, אלא אנטר-גיבור עלוב ודי-

חוי, מגוחך ומעורר רחמים לאמור: טיפוס עממי, המשמיע את דברו כמונולוג בעל סג-נון עממי, רווי ניבים עממיים ואמונות עממי ות, מונולוג המעורר לעג וחמלה, דחיה ואה-דה בעת ובעונה אחת. המחברת מעבירה לפנינו כזה אחר זה את גיבורי השירים ואת עולמם: הנה, למשל, לייור-מנדל המלמד הא-ביון, השואף לנח מעמלו הקלוקל ("תקוות עני"); והנה הפייטן בעל העז, החולם על ארץ חדשה ("עצה בתפילה"); והנה החייט הכפוף על מחטו, בנו של "איש פשוט, תמים ככל אבותיו" ("יונה החייט"); וכן הלאה והלאה.

זאת ועוד: גם אותם שירים - קאנוניים ידועים, שנתפסו כתודעתנו כשירה לאומית מרוממת, המבשרת את ראשית שגשוגה של ספרות התחיה, היו בנוסחם הראשון כעין פא-רודיות סאטיריות, שבהן עומד המחבר מאחור-רי גבו של הדובר העממי הסנטימנטלי ומחד-ליף קריצת-עין עם הקורא, על חיבתו תמימותו ורגשותו של גיבורו. רק לפני פר-סום השירים - מוכיחה שמיר - התאים ביא-ליק את עצמו בעל-כורחו לדרישת העורכים ("י"ח רבניצקי, אחר-העם), שהעדיפו שירה מרוממת בכתבי-העת שלהם, אשר היו שופר לתנועת חיבת-ציון; בשל העדפה זו לא נותר לו אלא להמיר את המגמה הפארודית-העמ-מית שבשיריו, במגמה רצינית ומרוממת, כד-רישת התקופה והעורכים. אפילו ראשון שיר-ריו המודפסים - "אל הציפור", הידוע לכל - היה בנוסחו הראשון (והגנוז) מעין פארוריה לגלגנית ארכנית על השירה הבכיינית בת-התקופה, שביאליק הירבה לגנותה; והדובר בנוסח זה לא היה עלם רומנטי העורג לציון, אלא זקן עממי שבעייסורים, המפריח שא-לות נאיביות, "מעין גלגול פולקלוריסטי של דמותו המקראית של נח" (עמ' 30). כמוהו היה גם גיבור הפואמה "המתמיד" בנוסחיו הגנונים ("באוהל התורה", "מבני עניים" וכו') למדן עני עממי; ואפילו מתחת לשכבתה הג-לוייה של הפואמה "שירת", הבנויה במתכונת של אודה חגיגית מרוממת, מסתתרת - כפי שמראה שמיר ברוב בקיאות - מעין מהתלה עממית, המושתתת על הומור ושנינה. באר-

זיוה שמיר

תם שירים מוקדמים עשה אפוא ביאליק הצ-עיר צעד מהפכני, ששום יוצר עברי לא עשה לפניו: הוא נטל את הנוסח הפיוטי השגור בשירת "חיבת ציון" וניסה לחשוף את הגי-חך ואת היוף שבו.

חיבורה של זיוה שמיר מוקדש ברובו, ככ-תוב בכותרת-המשנה שלו, לחקר היסוד-העממי בשירת ביאליק. עשרת פרקיו מראים כיצד ניכרה אצל המשורר, בכל שנות יציר-תו, נטיה לשבץ בשיריו מטבעות-לשון ומימ-רות השגורות בפי העם; לעתים באו המימ-רות היידייות בשירים, כמעט כנתינתן (למשל: "הדלות שרקה בארובה"), אך ברוב-הפעמים ניטשטשה איכותן המקורית והן נע-שו חלק אינטגרלי מן הריאליה של השיר. וגם בכך היה חידושו של ביאליק - אומרת שמיר - שכן הוא ראה במימרות העממיות חלק מן הלקסיקון הפיוטי הלגיטימי של השירה. ואם בשירתו "הקאנונית" כך, בשירי-העם ובשיריו לילדים, על אחת כמה וכמה. אבל שירי ביאליק אינם תרגום מילולי של שירי עם יידיים, אלא - כפי שמראה שמיר - כמעט יצירת-מקור, המושתתת על יסודות פולקלוריים: המשורר נטל את הנוסח המוכר, לש אותו ויצר "שיר מרוכז ואלוסיכי (רצוף רמיזות), שפשטותו היא פשטות מרומה, פרי מחשבה מתוחכמת" (עמ' 86). כאלה הם, למי-של, השירים, היא וישבת לחלון", "יש לי גן", "טווס זהב" ואחרים.

וכאן יורשה לי לחלוק על דברי שמיר (הנסמכים על עוזי שביט), שרק אחרי הופעת קובץ שירי העם של ש"מ גינצבורג ופ"ש מארק (יודישע פאלקסלידער", פטרבורג 1901), קיבל ממנו ביאליק אשראה לכתיבת שירי שלו. עם כל הכבוד לאסופה זו,

לא נקק לה ביאליק כדי "לקבל אשראה" לכתיבת שירי עם; שהרי הוא הכיר שירים אלה מילדותו וכמעט ינק אותם עם חלב-אמו. לראיה: אזכיר שכבר שיר-הילדים הרא-שון שלו, הפותח במלים "אמי יצאה אל השוק", מושתת בחלקו על שיר-העם היידי "די נאמע איז געגאנגען אין מארק" - וביא-ליק חיבר אותו עוד ביי 1899 (כחומר קריאה ושינון לתלמידיו הקטנים), שנתיים לפני הופעת אסופתם של גינצבורג ומארק.

ב. כשישבו חנ"ב ור"ש בריציון בראשית המאז וחיברו בצוותא חרוזים עממיים בשביל-המראה "בן-עמי" (אודיסה 1904) - ביאליק כותנו בין השאר את "הגדי הלבן" (תחת-ערט בני הרך") ושב"צ כתב את "תפילה" (תרום שיר-העם היידי "משה מורשה", שנזנו המאוחר של ביאליק, הנקרא "אליהו הנא", דומה עד מאד לנוסח בריציון) - הם התילו בעבודתם ב-1900, לפני הופעת האי-סויה הנ"ל, ולא נזקקו כלל לאשראתה כדי למבן שירים אלה ואחרים, שליוו אותם מידותם.

אן המקום להוסיף לדבריה הנכוחים של ד"ר שמיר ולציון, כי שירי הילדים של חב יונקים לא רק ממוטיבים יהודיים, אלא בדה לא פחותה גם מן הפולקלור הכללי. זה הזכירה שמיר את "אצבעוני", המכיל ידות שהן תרגום מילולי כמעט משרה-העם ודרי "קליפילאפ, עפן מיר" (תוקתוק, מ"ז ל"י) - תוך ניתוק חרוזים אלה מהקשרם והנטי והפיכת הסיטואציה הבסיסית של-ז (וגם זה כמדומה חידושה של שמיר, עיש לא נתן עד כה דעתו עליו) - הנה-וצבעוני ליד-הטבע, הלן בתוך קליפת-ז בצל פטריה, הוא דמות רוחות מאד פטר-לוד האירופי. בדומה לכך "מורנו בר חס-י" הוא עיבוד של שיר-ילדים רוסי; "יילה" הוא עיבוד שיר-ילדים גרמני; וכי-הם מושתתים גם "סנאי", "סוס ועגלה", "חרחרת" ואחרים, על שירי ילדים אירופי-אך אם שאל חנ"ב נושאים בינלאומיים בר-שירים זרים, העניק להם לא רק לבוש-די מבריק, אלא גם רוח יהודית רבת חן.

ג. - שמיר קראה לספרה "הצרצר זר הגלות", שהוא שימוש פארודי מב-ישל המטאפורה "הצרצר משורר הדלות" (ד"ר). אך מי שיקרא את השער האנגלי Poet of Poverty (משורר דלות) - עשוי אולי לחשוב שיש כאן-לן של "הבחור הזעזער", שהחליף לאיבכ-זאת הדלות בגלות. ואולי גם כאן עמדה-ונרת - בדומה לביאליק, להבדיל - מא-וגבו של הצרצר והחליפה קריצת-עין עם-וא, על חשבון משורר הגלות והדלות...